CONSIDERAȚII PRIVIND EVOLUȚIA SEMANTICĂ A UNOR ÎMPRUMUTURI SLAVONE

MARIA STANCIU ISTRATE
Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române

Comunicarea de față are ca obiect analiza unor împrumuturi de origine slavă, înregistrate în scrierile din epoca veche cu alt sens decât cel din româna contemporană. Prin epocă veche înțelegem perioada cuprinsă între secolul al XVI-lea, când apar primele traduceri românești, și sfârșitul veacului al XVIII-lea. Preocupările noastre privind analiza semantică a împrumuturilor de origine slavă sunt mai vechi. La Simpozionul internațional de lingvistică, organizat de Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" în 2009, am ținut o comunicare asemănătoare, publicată în 2010 în volumul dedicat lucrărilor acestei manifestări[1]. Ne-am oprit atunci la analiza termenilor: *dihanie, magherniță, nemernic, slăbănog, mârșav, făli, bezaconie, beznă, grozav, voinic, vitez*. Acestora le vom adăuga în comunicarea de față date privind evoluția semantică a cuvintelor: *bolovan, destoinic, iscusi, iscusit, ispiti, hrăni, mândru* și *mândrie.* Alături de aceste cuvinte vom menționa și unele derivate apte să aducă unele lămuriri suplimentare.

Aceste cuvinte, ca și cele analizate în 2010, au ajuns, treptat, să se îndepărteze de semnificația etimoanelor din care provin. Ca observație preliminară trebuie spus că dacă în limba de origine cuvintele nu se pot îndepărta prea mult de sensul inițial, legătura cu semnificația rădăcinii sau a temei lexicale fiind întărită prin faptul că acestea se pot regăsi în cuvinte apartenente la aceeaşi familie lexicală, devenind, prin urmare, greu sau chiar imposibil de uitat, noul sistem lingvistic în care pătrund nu le oferă un asemenea suport. De multe ori, deşi la origine este vorba despre cuvinte cu formă internă, noua limbă în care pătrund poate, treptat, să nu le mai perceapă ca atare. Pierderea legăturii dintre morfemele constituente ori neidentificarea formei interne a neologismului facilitează îndepărtarea de înțelesul inițial, explicabil etimologic. Alteori, schimbarea devine posibilă prin lărgirea sferei semantice şi înglobarea sensului primar într-unul mai general, celălalt pierzându-se treptat. Un rol important în viața cuvintelor îl are, de asemenea, factorul social, felul în care oamenii percep realitatea reflectată de cuvinte.

BOLOVAN

Bolovan a însemnat la început „divinitate păgână, reprezentată printr-o statuie". Cu acest sens a fost atestat prima oară în PS, unde apare în varianta *bolvan*: „se ruşinedze-se toți ce

[1] Vezi Maria Stanciu Istrate, *Schimbări semantice la unele cuvinte de origine slavă*, în Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu (editori), *Lucrările celui de-al treilea simpozion internațional de lingvistică*. Bucureşti 20–21 noiembrie 2009, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2010, p. 151-160.

BDD-V1677 © 2015 Editura Universității din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:52 UTC)

închină-se *bolvanilor*" (PS, 159^{r}). Acelaşi sens a fost înregistrat şi în *Psaltirea românească* şi în *Psaltirea slavo-română*, tipărite de diaconul Coresi în 1570 şi, respectiv, 1577, cu precizarea că în cele două texte cuvântul apare în varianta literară de astăzi: „întru *bolovanii* săi întărâtară" (CP, CP^{1}, 141^{v}). Dicţionarul Academiei nu oferă atestări posterioare secolului al XVI-lea pentru acest sens, despre care menţionează însă că se mai păstra la începutul secolului trecut în regiunea Braşovului: „Parcă m-am închinat tot la *bolovani*, de n-am avut niciun noroc" (DA, s.v. *bolovan*).

Potrivit aceluiaşi dicţionar, primele atestări ale sensului curent astăzi, respectiv „stană, bucată mare (de piatră, de sare), pietroi, stâncă" datează din secolul al XVII-lea, când a fost înregistrat în *Cazania lui Varlaam:* „Îndată te veri face ca un *bolovan* de sare" (Varlaam, C, 374, ap. DA), sau la Dosoftei în *Vieţile sfinţilor*: „Desfăcând un *bolovan* mare, îl băgară în despicătură" (DVS, 74). Cu acelaşi sens şi în forma *bolovane* apare însă mult mai devreme, într-un document slavo-român din Ţara Românească, datat 10 aprilie 1547 (v. DERS, s.v.). Mai mult decât atât, DERS îl înregistrează ca antroponim, în forma *Bolovan*, într-un document din Ţara Românească, datat 15 dec. 1501.

Din punct de vedere etimologic, *bolovan* se explică prin împrumut din v. sl. * *bolŭvan* care avea însă numai sensul „pietroi". Celălalt sens cu care apare în traducerile din secolul al XVII-lea este livresc şi, potrivit DA, se explică prin slavona de redacţie rusească în care *bolvan* cumula ambele sensuri.

ISTUCAN, IDOL

Este foarte probabil ca acest sens să fi fost abandonat ca urmare a concurenţei exercitate de alte cuvinte care au circulat în epoca veche cu sensul „statuie, chip cioplit". În 1583 Şerban Coresi retipăreşte *Psaltirea slavo-română,* păstrând neschimbat textul slav, însă schimbând pe alocuri textul românesc tipărit de tatăl său în 1577. Astfel, fragmentul citat anterior („Întru *bolovanii* săi întărâtară"), devine: „Întru *istucanii* săi întărâtară" (CP^{2}, 151^{v}). Identitatea semantică dintre *bolovan* şi *istucan* apare semnalată în epoca analizată în *Lexiconul* alcătuit de Mardarie Cozianul, care glosează slavonismul *istucan* prin *bolovan*, ceea ce demonstrează că termenul din urmă era mai cunoscut. De altfel, atestările din DA pentru *istucan* nu depăşesc secolul al XVI-lea. Chiar dacă el mai circula, probabil, în secolul al XVII-lea, din moment ce Mardarie Cozianul îl introduce în dicţionarul său, frecvenţa sa trebuie să fi fost limitată. În locul lui *bolovan* şi al lui *istucan* a fost preferat un al treilea slavonism, prezent şi astăzi în lexicul românesc cu sensul etimologic: *idol*. Cel din urmă a fost atestat prima oară în *Codicele voroneţean*: „Ale *idolilor* slujbe" (CV, 79^{v}). Apare, de asemenea, în *Psaltirea Scheiană,* în psaltirile diaconului Coresi, precum şi în *Psaltirea slavo-română* a lui Şerban Coresi: „feaceră viţel în Horiv şi închinară-se *idolului*" (PS, 176^{r}; CP, CP^{1}, CP^{2}, 208^{r}). La menţinerea în vocabular a lui *idol* un rol însemnat l-au avut, desigur, cuvintele aparţinând aceleiaşi familii lexicale, care i-au întărit poziţia în limbă. Astfel, adjectivul *idolesc*, cu originea în sl. *idoliskŭ*, cunoaşte atestări până în secolul al XIX-lea: „închinarea *idolească*" (Varlaam, C, 335, ap. DA); „popă *idolesc*" (DVS, 97, v. DA); „lauda *idolească*" (Let. I 48, ap. DA); „uşile capiştilor *idoleşti*" (Cantemir, Hr., 251, v. DA) ; „*idoleasca* credinţă" (Mineiul 1776, v. DA); „Templu *idolesc*" (Donici, F. II, 41, v. DA). În scrierile lui Dosoftei au fost înregistrate mai multe împrumuturi derivate de la *idol*: *idolniţă* < sl. *idolŭnica* „templu de idoli": „O duseră în *idolniţă* să o silească să să-nchine" (DVS, 92); *idoloslujenie* < sl. *idoslužen'ije* „idolatrie" (Dosoftei, Molitvenic, ap. DA); *idoloslujitel* (< sl. *idolosjužitelĭnŭ*) (DVS, ap. DA); *idoloslujebnic* (< sl. *idoloslužĭbĭnikŭ*) „idolatru" (DVS, 74, ap. DA). Un derivat intern pare a fi *idolean* „idolatru", atestat numai la Dosoftei: „Fugind denaintea *idoleanilor*" (DVS, 158, ap. DA).

BDD-V1677 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:52 UTC)

DESTOINIC

Adjectivul *destoinic* a avut la început numai sensul „demn, vrednic”, potrivit etimonului sl. *dostoinŭ,* glosat de Miklosich prin lat. „dignus”. Cu acest sens şi în varianta *dostoinic,* apropiată de etimon, apare în următorul context, extras din *Apocalipsul apostolului Pavel*: „suflete, cunoaşte-ţi trupul tău de [unde] ai ieşit, *dostoinic* eşti (*Codex sturdzanus,* < *Apocalipsul apostolului Pavel* >, 14^{r}). Varianta literară astăzi, *destoinic,* a fost atestată încă din secolul al XVI-lea: „Cela ce nici a zeace den avuţiia lui nu dă, cu ce va fi *destoinic* să se preaînalţe şi să se mărească” (CC^{2}, 17). Sensul etimologic a fost înregistrat pe tot parcursul epocii vechi: „Doamne, nu sânt *destoinic* să întri în casa mea” (NT 1648, 10^{r}, ap. DLR); „Carele nu va lua crucea sa şi să vie în urma mea nu iaste *destoinic* de mine” (CÎ, 50^{v}, ap. DLR).

Chiar din secolul al XVI-lea, *destoinic* îşi lărgeşte înţelesul, ajungând să fie folosit şi cu sensul „care este înzestrat cu posibilităţi intelectuale remarcabile, care posedă cunoştinţe temeinice, iscusit, priceput”. DLR dă ca primă atestare pentru acest sens, păstrat până astăzi, un citat din lucrarea lui Iorga, *Scrisori de negustori*, aparţinând anului 1510: „Iacov, fiul lui Şimon Henrich... nu e *destoinic* de meşteşug” (Iorga, S.N. 5, ap. DLR).

În secolul al XVI-lea, *destoinic* a mai fost atestat cu un alt sens, absent din sfera semantică a etimonului. Astfel, într-un fragment de *Levitic*, publicat de Hasdeu în *Cuvente den bătrâni* şi datat de acesta aproximativ 1560, *destoinic* apare cu sensul „oportun, potrivit, la timp”: „da-voiu voao ploaie în vreme *destoinică*” (CB I, 6, ap. DHLR II: 433). Demn de remarcat este faptul că rom. *destoinik* este glosat de Miklosich prin „idoneus” = „potrivit, convenabil”. Inovaţia nu s-a păstrat, în *Biblia de la Bucureşti* fragmentului citat corespunzându-i: „Şi voiu da ploaie voao *în vreamea ei*” (BB, cap. XXVI, 90), în vreme ce în Biblia modernă apare: „Vă voi da ploaie *la timp*” (*Leviticul,* 26:4).

ISCUSIT

Unele extinderi semantice în raport cu semnificaţia rădăcinii din care provine a suferit *iscusit.* Din punct de vedere formal, *iscusit* este un calc lexico-gramatical, provenind din forma de participiu a vb. *iscusi,* după modelul sl. *iskusinŭ* „experimentat, păţit”, bg. *iskusenŭ* „îndemânatic, cu experienţă”. Cel mai bun indicator al semnificaţiei pe care *iscusit* o avea în secolul al XVII-lea este *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul, în care *iscusit* este folosit, alături de sintagma „cu ştiinţă”, în glosarea sl. *iskusno.* În acelaşi dicţionar, sl. *iskusnyj* este tradus prin sintagma „cel iscusit, cel ştiut”. *Iscusit* mai apare în acelaşi *Lexicon* în structura compusului *bine-iscusit,* format prin calchierea sl. *blagoiscusenŭ,* glosat de Mardarie prin „înţelept”, precum şi în glosarea sl. *blagoiskustvuemyj* „cel slăvit, cel iscusit”.

Aşadar, în acord cu semnificaţia sl. *iskusinŭ* şi a bg. *iskusenŭ,* rom. *iscusit* apare folosit în vechile texte româneşti cu sensul „care ştie multe, învăţat”: „Vestiţi şi foarte *iscusiţi* întru toată dumnezeiasca scriptură” (*Îndreptarea legii,* 1652, ap. GCR I, 157).

Frecventa lui utilizare a condus la o lărgire semantică aşa încât, pentru aceeaşi epocă, DA îl înregistrează şi cu sensurile „îndemânatic, priceput, capabil”, după cum rezultă din următoarele contexte: „Boieri, oameni buni, *iscusiţi* şi aleşi” (an. 1654, Neagoe, Înv., ap. GCR, I, 169); „Om la amândouă mânile *iscusit*” (BB, 175).

Folosit în legătură cu nume de lucruri, clădiri, obiecte, *iscusit* a avut şi sensul „artistic, minunat, ingenios, civilizat”: „Învincindu-i pre toţi, Ipoclid poronci să zică fluieraşul zisul *iscusit*, cu tocmală bună” (HERODOT, 351); „Voi, steale *iscusite*, ceriului podoabă” (M. Costin, Letopiseţ, ap. GCR I, 201); „Bucate de mâncat *iscusâte*” (DVS, 99, ap. DA).

BDD-V1677 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:52 UTC)

Următorul pas în evoluția sa semantică l-a constituit sensul „frumos, arătos”: „*Iscusită* ești tu la chipul tău” (BB, ap. TDRG); „În iepe era și un armăsariu prea frumos, carile cu cât era la chip de *iscusit*, încă mai mult era cu vitejești duhuri împodobit” (CII, I);

Cum ceea ce este frumos este de multe ori și „fin, delicat, plăcut”, *iscusit* a înglobat în sfera sa semantică și aceste trăsături: „Cu cetitul cărților a face *iscusită* zăbavă” (M. Costin, v. DLR); „*iscusită* mirosala [a trandafirilor] lor să fie mirosind i să părea” (CII, I, 147). Acest sens a fost atestat până în secolul al XIX-lea: „Toți sorbeau astă *iscusită* băutură” (C. Negruzzi, v. DA).

Unele mențiuni merită a fi făcute în legătură cu alte cuvinte din aceeași familie lexicală. Verbul *iscusi* este un împrumut din sl. *iscusiti* „tentare, probare” (v. Miklosich, s.v.). Potrivit DA, verbul apare atestat cu sensul etimologic „a pune la încercare, a ispiti, a cerceta, a examina foarte atent” în *Molitvenicul* lui Dosoftei. În *Cazania* lui Varlaam apare la diateza reflexivă cu sensul „a căpăta experiență, a-și ascuți mintea”: „Să înveațe... a *să iscusi* în tocmealele ceale de războiu” (Varlaam, C., II 16, ap. DA). Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, *iscusi* a evoluat semantic, după cum rezultă din următorul citat în care apare cu sensul „a deveni mai fin, a se rafina, a se perfecționa”: „Simțirile sufletului dupre ce-a grăit *iscusindu-se* și prin bunătate și prin răotate...” (a. 1775, p. GCR II 108/18).

Iscusire apare atestat cu sensul „experiență, învățătură, știință”: „Giudețul să îndeamnă să mai micșureadze certarea celui vinovat pentru (= având în vedere) *iscusirea* și destoinicia lui” (PRAV. 1101, ap. DA). De remarcat în acest citat raportul de coordonare copulativă între *iscusire* și *destoinicie*, derivat de la *destoinic*, analizat anterior.

Iscusie reprezintă, probabil, o creație a lui Dosoftei, necunoscându-se, până în prezent, altă atestare decât cea din *Viețile sfinților*: „Cărțile scrise de dânsul sânt pline de toată *iscusiia* și-nțelepciunea” (DVS, 70, ap. DA). DA glosează acest cuvânt prin „talent”. În ceea ce ne privește, înclinăm, mai degrabă, spre sensul de „inteligență, chibzuială”, exprimat, de altfel, de cuvântul imediat următor din citatul prezentat, respectiv *înțelepciune*. Textele vechi cuprind nenumărate exemple în care cuvintele cu același sens ori cu un sens apropiat apar în relație de coordonare copulativă. De multe ori, aceasta a reprezentat o modalitate de glosare internă a cuvintelor considerate de autor mai greu de înțeles de către publicul cititor. Un argument în plus pentru sensul „înțelepciune, învățătură” pe care *iscusenie* l-ar putea avea în citatul menționat îl constituie sensul „înțelept”, prezent în sfera semantică a adj. *iscusit*, analizat anterior.

Atestările cunoscute ale sinonimelor lui *iscusie*, respectiv *iscusenie* și *iscusință* sunt relativ târzii cel puțin în privința legăturii cu sensul etimologic al lui *iscusi* de la care s-au format. Pentru sensul „înțelegere, pătrundere” al lui *iscusenie* DA oferă ca atestare a. 1766: „Să silească și să se chinuiască spre *iscusenia* și procopseala învățăturei” (Uricariul XIV, 190, ap. DA). Același termen apare cu sensul dispărut astăzi „civilizație, înaintare culturală” în texte din secolul al XVII-lea: „Iaste țara Italia plină... de cetăți și țări iscusite..., pentru mare *iscusenie* și frumusețuri a pământului aceluia i-au zis Raiul pământului” (Let. I 8/$_{19}$, ap. DA); „Xerxis..., înțelegând *iscoseniia* locului, pofti să meargă să vază pe la Machidoniia” (HERODOT, 397, ap. DA).

Cea mai veche atestare din DA pentru *iscusință* datează din anul 1785, când apare consemnat cu sensul „talent, meșteșug, artă” într-un text reprodus în *Crestomația* lui Gaster: „Acela să va învăța la multe fealuri de învățături ale *iscusinții*” (GCR II, 144).

BDD-V1677 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:52 UTC)

ISPITI

Potrivit slavonismului *ispytati* din care provine, una dintre semnificațiile lui *ispiti* a fost „a cerceta, a examina, a căuta să afli ceva, punând întrebări, a chestiona, a descoase", asemenea lui *iscusi*, prezentat anterior. În acest sens, Mardarie echivalează forma de p. I sg. a sl. *iscusiti*, respectiv *iskušaju*, prin *ispitesc*. Totodată, *ispytuju*, p. I sg. a lui *ispytati*, este tradusă prin *întreb.* Cu acest sens apare consemnat în *Codicele Voronețean: „ispitindu* cum sau în ca<re> vreame iviiase întru ei duhul lu Hristos" (CV, 70^{v}), în *Psaltirea Scheiană*: „*Ispiti-voiu* legea ta", tipăriturile coresiene: „Isus Hristos... inimile tuturor *ispitește* și socotește" (CC^{2}, 12, ap. DA), precum și în scrieri din secolele următoare.

În unele scrieri a fost înregistrat și cu sensul „a constata, a socoti, a crede, a considera". Astfel, în forma *ispitește,* Mardarie Cozianul îl menționează în continuarea lui *adeverează* pentru a glosa sl. *iscusi*. Cu aceeași semnificație mai apare în *Biblia* de la Bucureşti: „Cu mare pagubă *ispitim*... că neamul omenesc urmează numai lucrurile ceale deșearte" (BB, ap. DA), precum și într-un text din 1794: „dară eu îl *ispitesc* mult mai primejduincios decât oțelul" (GCR, II, 152, ap. DA).

Sensul „a pune la încercare sau la probă pe cineva sau sentimentele, caracterul cuiva; a căuta să vezi dacă ceva e bun, de valoare" a fost consemnat începând din secolul al XVI-lea, rezistând până în epoca modernă. Apare, de pildă, în *Psaltirea Scheiană*: „Domnul *ispitește* dereptul și necuratul" (PS, 16, ap. DA), sau la Coresi: „*Ispitește* pre noi cu năpăști în multe chipure și cu prade și cu griji și cu scârbe" (CC^{2}, 63).

În sfârșit, sensul curent astăzi „a atrage spre rău, a ademeni, a amăgi" a fost atestat prima dată în *Cartea românească cu învățătură* din 1646: „Muiarea... poate să se despartă de dânsul, și mai vârtos de o va fi el *ispitit* sau sau de o va fi silit să o întoarcă despre credința ei cea bună" (PRAV. 571, ap. DA).

HRĂNI

Hrăni, împrumutat din v. sl. *hraniti* „păzi", bg. *hranja* „nutresc, alimentez; păzesc, păstrez" apare atestat în unele traduceri din secolul al XVI-lea cu sensul „a feri, a păzi", specific etimonului: „*Hrănește* Domnul sufletele preapodobnicilor săi" (CP^{1} , 267, ap. DA), cf. *ferește* în PS; „*Hrăni* el ca lume ochiului (PS, 490, ap. DA). Accidental, același sens a mai fost consemnat în Mineiul din 1766: „Turma cu minunile *hrănindu*-o, în veac nevătămată păzește-o" (v. DA, s.v. *hrăni*).

Fără nicio legătură cu semnificația etimonului, *hrăni* este folosit în *Codicele voronețean* cu sensul „a educa, a crește", dobândit prin calc semantic după sl. *vŭspitati* care însemna atât „a nutri", cât și a „crește, a educa": „eu, pre dzeu, sântu jidovinu, născutu întru Tarrsul chilichiescu, *hrănitu* întru aceasta cetate lângă picioarele lu Gamaliiu" (CV, 19^{r}).

MÂNDRU

Mândru a circulat la început cu sensul „înțelept, priceput, capabil", propriu etimonului sl. *mǫdrŭ*: „aceştia oameni neburi şi nu *mândri*" (PS, 245^{r}); „*Mândri* simt a face rău, iar a face bine simt neștiutori" (a. 1600–1650, GCR I, 141); „Lucrul mic a samă a nu se băga, sau a *mândrilor* sau a nebunilor lucru iaste" (Cantemir, Ist., 146, ap. DLR).

În *Apostolul* lui Coresi, în *Palia de la Orăștie* sau în *Noul Testament de la Bălgrad* a fost atestat în formă substantivată, cu sensul lărgit „învățat, filozof": „Unde-s *mândrii*, unde-s

BDD-V1677 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:52 UTC)

cărtularii, unde-s înțelepții lumiei aceștiia”? (Coresi, L, 285, ap. DLR); „Chiemă înlăuntru toți vrăjitorii Eghipetului și toți *măndrii* și spuse lor visurile sale” (Palia 1581, 166); „*Mândrii* de la răsărit veniră în Erosalim (NT 1648, 4[r]).

Deși nu avem atestări anterioare secolului al XIX-lea, următorul pas în evoluția semantică a lui *mândru* trebuie să fi fost sensul „mulțumit, satisfăcut, încântat sau care are un sentiment de încredere în calitățile proprii, demn”. Prima atestare din DLR pentru aceste nuanțări semantice este la Marcovici[1], însă transformarea trebuie să se fi petrecut cu mult înainte, întrucât numai așa poate fi explicat următorul pas în evoluția spre sensul „care are încredere exagerată în calitățile proprii, orgolios, îngâmfat”. Cu acest sens, *mândru* apare într-un manuscris, intitulat *Cuvânt despre curăție,* datat de Gaster ante 1618: „Plini de toate nedreptățile... șopotitori, clevetnici, urâți de Dumnezeu, măreți, *mândri*, începători de răutăți”(GCR, I, I 50). Pentru acest sens DLR dă ca primă atestare un citat din *Cazania* lui Varlaam: „Mândria lui certase Dumnedzău cu stricăciune, căci era *mândru*” (Varlaam, C., 328, ap. DLR).

Pe lângă această degradare de sens, *mândru* a suferit și o înnobilare semantică, ajungând să fie întrebuințat și cu sensul „frumos, strălucitor, splendid”, cea mai veche atestare surprinsă în DLR datând din 1680, într-un manuscris care conține *Floarea darurilor*: „Are înlăuntru curți împărătești foarte *mândre* și frumoase” (*Floarea darurilor* (1680), ap. DLR).

MÂNDRIE

O evoluție asemănătoare a avut-o termenul *mândrie*. DLR îl consideră a fi derivat intern de la *mândru* + *-ie*. În ceea ce ne privește nu excludem împrumutul din sl. (*prě*)*mǫdrosti* „sapientia”. Sensul etimologic „înțelepciune, pricepere; lucru înțelept” a fost atestat prima oară în *Codicele Voronețean*: „se neștinre de voi lipsitu easte de *mândrie*, se ceară de la Dumnedzeu” (CV, 55[v]); „Și vine în ocina lui și învățа ei în gloatele lor că se mirară ei și grăia de-ncătro aceaste *măndrii* și aceaste puteri” (Tetraev. 1574, 224, ap. DLR); „Cartea *mândriei* lui Solomon” (Palia 1581, ap. DLR). De remarcat că în anumite versete din *Psaltirea Voroneţeană*, *Psaltirea Hurmuzaki*, *Noul Testament de Bălgrad* sau în *Biblia* de la București în locul lui *mândrie* este notat *înțelepciue* (vezi DHLR, II: 456).

Strâns legată de evoluția spre sensul „mulțumit, satisfăcut, încântat, sau care are un sentiment de încredere în calitățile proprii, demn”, suferită de adjectivul *mândru,* este folosirea lui *mândrie* cu sensul „mulțumire, satisfacție, sentiment de încredere în calitățile proprii”, atestată însă abia în secolul al XIX-lea. În extrasul din *Codicele Voronețean,* reprodus în DLR pentru acest sens, *mândrie* a fost izolat greșit din structura compusului *o-mândrie*: „Muierilor și bărbaților *o-mândrie* vestește” (CV, 69[r]). În textul amintit, compusul menționat are două ocurențe, pe lângă forma menționată apărând și în varianta rotacizată *ura-mândrie*: „toți întru *ura-mândrie* plătitori” (CV, 77[r]). Formal, compusul se explică prin calchierea sl. *jedinomyslĭnikŭ* „unanimis”. Calchierea a fost posibilă grație unui alt sens cu care *mândrie* apare atestat în *Psaltirea* lui Coresi, respectiv „gând”: „o *mândrie* ce vă e dată” (CP[1], 59, ap. DHLR II: 456).

În sfârșit, pentru sensul activ astăzi „orgoliu, trufie, îngâmfare”, DLR dă ca primă atestare Dosoftei, *Psaltirea în versuri*: „Să să părăsească omul de *mândrie*” (Dosoftei, PS, ap. DLR).

[1] Serdarul Simeon Marcovici, *Culegere din cele mai frumoase nopți ale lui Yung*. A doua ediție, îndreptată și adăugită..., București, Tipografia lui Eliad, 1834.

BDD-V1677 © 2015 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:52 UTC)

Concluzii. Unele dintre cuvintele analizate şi-au restrâns semnificaţia iniţială ca urmare a faptului că pentru sensul dispărut au fost preferate cuvinte sinonime cu o circulaţie mai largă. Este cazul lui *bolovan* care a încetat să mai fie folosit cu sensul „chip cioplit” , înlocuit fiind de *idol*, susţinut de o familie lexicală bogată. Într-o situaţie asemănătoare s-a aflat *hrăni,* menţinut în vocabular numai cu semnificaţia „nutri”, cunoscută, probabil, din perioada bilingvismului româno-slav, când cuvântul putea fi împrumutat pe cale orală. Celelalte sensuri, respectiv „a păzi”, „a educa, a creşte” au apărut prin traducerile slavone şi au fost abandonate. *Destoinic, iscusit, mândru, mândrie* şi-au lărgit sfera semantică, înglobând, treptat, înţelesuri noi. Mai mult decât atât, *mândru* şi *mândrie* au suferit succesiv înobilări şi degradări semantice determinate, cel mai probabil, de atitudinea oamenilor faţă de realitatea reflectată de cuvinte.

SURSE

BB = *Biblia, adecă dumnezeiasca Scriptură*, Bucureşti, 1688.

Cantemir, Hr. = Principele Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, publicat sub auspiciile Academiei Române... de Gr. C. Tocilescu. (Cu un portret şi două facsimile). Bucureşti, Inst. de Arte Grafice Carol Göbl, 1901.

Cantemir, Ist. = Operele principelui Dimitrie Cantemir. Tipărite de Societatea Academică Română. Tom.VI: *Istoria ieroglifică*. (Operă originală inedită scrisă în limba românească la 1704). Bucureşti, 1883. [Editată de A. I. Odobescu].

CB I–II= B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I–II, Bucureşti, 1878–1879.

CC^2 = Coresi, popa Iane, popa Mihai, *Evanghelia cu învăţătură*, Braşov, 1581.

CII, I–II = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*. [Vol.] I–II. Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1965.

CÎ = *Cheia înţelesului*. Scoasă pre limba rumânească, Bucureşti, 1678.

Coresi, L = Diaconul Coresi, *Lucrul Apostolesc. Apostolul. Tipărit de... în Braşov la anul 1563*. Bucureşti, Cultura Naţională, 1930. (Academia Română. Secţiunea literară. Texte de limbă din secolul al XVI-lea, reproduse în fascimile, îngrijite de I. Bianu. IV).

CP = Coresi, *Psaltire românească*, Braşov, 1570.

CP^1 = Coresi, *Psaltire slavo-română*, Braşov, 1577.

CP^2 = Coresi, *Psaltire slavo-română*, [Braşov, c.1583].

CV = *Codicele Voroneţean*, ms. rom. BAR 448, 1563–1583. Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de M. Costinescu, Bucureşti, 1981.

Dosoftei, PS = Dosoftei, mitropolitul Moldovei (1671–1686), *Psaltirea în versuri*, publicată de pe manuscrisul original şi de pe ediţiunea de la 1673 de prof. I. Bianu. Bucureşti, 1887, Ediţiunea Academiei Române.

DVS = Mitropolitul Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor*. Iaşi, 1682.

GCR I– II = Moses Gaster, *Chrestomatia română*, I–II, Leipzig–Bucureşti, 1891.

HERODOT = Traducere românească publicată după manuscrisul găsit în mănăstirea Coşula de N. Iorga. Vălenii de Munte, Neamul românesc, 1909.

Iorga, S.N. = N. Iorga, *Scrisori de negustori*. Bucureşti, 1925.

Let. I–III = M. Kogălniceanu, *Letopisiţile Ţării Moldovii,* publicate pentru întâiaşi dată de... Iaşi, [La Cantora Foaiei Săteşti şi Institutul Albinei Româneşti]. Tom. I: 1825; tom. II: 1845; tom III: 1846.

Mineiul 1776 = Chir Chesarie, episcopul Râmnicului, *Mineiul*, luna lui octombrie, care s-au tipărit acum întâi rumâneşte... 1776.

Neagoe, Înv. = *Învăţăturile bunului şi credinciosului domn al Ţării Româneşti, Neagoe Basarab Vvd. către fiul său Teodosie Vvd.* Bucureşti, Tipografia Colegiului Sfântul Sava, 1843.

BDD-V1677 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:52 UTC)

NT 1648 = *Noul Testament sau împăcarea au leagea noao...* În cetatea Bălgradului, 1648.
Palia 1581 = *Palia d'Orăştie.* (1581–1582). I: *Préface et livre de la Genèse*, publiés avec le texte hongrois de Heltai et une introduction par Mario Roques. Les premières traductions roumaines de l'Ancien Testament. Paris, Champion, 1925.
Tetraev. 1574 = *La versione rumena del Vangelo di Matteo, tratta del Tetraevanghelion del 1574* (ms. del Museo Britanico: Harley 6311 b), e publicata per la prima volta da M. Gaster, în „Archivio glotto-logico italiano", vol. XII, p. 197–254; *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561*. [Corectat de I. Bianu], prelucrat de dr. M. Gaster. Bucureşti, Imprimeriile Statului, 1929.
Uricariul I–XXV = Theodor Codrescu, *Uricariul cuprinzetoriu de hrisoave, anaforale şi alte acte din suta a XV– XIX, atingătoare de Moldova.* Sub redacţiunea dsale... Vol. I–XXV. Iaşi, 1852–1895; pentru vol. I, II, III, v. şi ediţiunea a 2-a, Iaşi, 1871–1893.
Varlaam, C. = Varlaam, mitropolitul Moldovei, *Cazania (1643).* [ed. de J. Byck]. Bucureşti, Editura Fundaţiilor, 1943. (Scriitori români vechi).

BIBLIOGRAFIE

DA = *Dicţionarul limbii române,* Bucureşti, 1913-1949.
DLR = *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, Bucureşti, 1965–2010.
DERS = *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române.* 1374–1600. Redactor responsabil: Gh. Bolocan. Bucureşti, Editura Academiei, 1981.
DHLR II: Ovide Densusianu, *Histoire de la lague roumaine*, I–II, Paris, 1901–1938.
Miklosich = Franz Von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Emendatum auctum*, Wien, Scientia Verlag Aalen, 1963.

CONSIDERATIONS REGARDING THE SEMANTIC EVOLUTION OF CERTAIN SLAVONIC BORROWINGS

(*Abstract*)

This paper aims to present the analysis of certain borrowings of Slavonic origin, recorded in the writings of the early period with a sense different from that of contemporary Romanian. Some of the analyzed words have restricted their initial significance as a consequence of the fact that synonymous words which were used more widely were preferred for the sense that was going to disappear. This is the case of the word *bolovan*, which stopped being used with the sense "carved face' and was replaced by *idol*, supported by rich lexical family. A similar situation saw the word *hrăni*, maintained in the vocabulary with the sole significance of nourish" which had probably become known since the period of the Romanian-Slav bilingualism, when the word could have been borrowed in an oral fashion. *Destoinic, iscusit, mândru, mândrie* have acquired a larger semantic sphere by gradually taking over new meanings.

BDD-V1677 © 2015 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 12:59:52 UTC)